

MİLLÎ MÜCADELE'DE DENİZLİ VE ÖNEMİ

Tahir KODAL*

Giriş

Avrupa'da Yeniçağ ile birlikte coğrafi keşifler başlamış ve bu keşiflere bağlı olarak birtakım köklü değişiklikler meydana gelmiştir. İşte Osmanlı Devleti'nin dışında meydana gelen bu köklü ve önemli değişiklikler, döneminde her bakımdan zirveye ulaşmış olan Osmanlı Devleti'nin duraklama, gerileme ve sonunda da yıkılmasına sebep olmuştur. Coğrafi keşiflerden sonra Avrupalılar önemli derecede sermayeye sahip olmuşlardır. Özellikle XVII. Yüzyıldan itibaren takip ettikleri sömürgecilik siyaseti sayesinde Dünyanın çeşitli bölgelerindeki zenginlikleri ülkelerine aktarmışlardır.¹ Bu yolla meydana gelen sermaye birikimi Avrupa insanında bilgi birikimini oluşturmuştur. Meydana gelen bu bilgi birikimi ise değiştirilmiş olan Hıristiyanlığın ve "Skolastik Felsefenin" sorgulanmasına yol açmıştır. Bu durum ise aklın bağımsızlaşmasını sağlamış ve doğa bilimlerinin gelişmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler sonrasında da Avrupa'da Rönesans (Yeniden Doğuş) ve Reform (Yeniden şekil verme) hareketleri meydana gelmiştir. Bu süre içerisinde Avrupa insanının bireyselleşmesi ve aklının bağımsızlaşması doğa bilimlerini ortaya çıkardığı gibi, aynı zamanda bireylerin özgürleşmesi "Liberalizm", "Demokrasi" ve "Millî Devlet" gibi kavramların da ortaya çıkmasını sağlamıştır.² Avrupa'da meydana gelen bu ekonomik, sosyolojik, kültürel ve ilmî gelişmeler sonrasında Avrupa kendisini her yönden değiştirmiş ve geliştirmiştir.

* Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1 Rifat Uçarol, *Siyasî Tarih*, İstanbul 1985, s 249-251.

2 Macit Gökberk, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul 1983, s. 283-303.

Avrupa'da bu köklü değişiklikler meydana gelirken, Osmanlı Devleti kendi sınırları dışında gelişen olaylardan, diplomasi faaliyetlerinin hafife alınması ve Devletin kendisini Dünyanın cazibe merkezi olarak görmeye devam etmesi gibi etkenlerle, zamanında haberdar olamamıştır. Bu süreç sonrasında da Osmanlı Devleti ekonomik, sosyal, kültürel, askerî ve ilmî gelişmelerde Avrupa'nın gerisinde kalmıştır.³ Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelere ayak uyduramaması sonrasında, Avrupa'nın Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki her olaya "Şark Meselesi" çerçevesinden bakması ve emperyalist bir politika takip etmesi nedeniyle, Osmanlı Devleti Avrupa'nın yarı sömürgesi haline gelmiştir.⁴ Kendi çıkarları doğrultusunda destek veren İngiltere'nin de 1878 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ni paylaşma projelerine katılmasıyla Devlet artık kendi bütünlüğünü koruyamaz bir duruma gelmiştir.

Osmanlı Devleti XX. yüzyıla girerken içte siyasal anarşi ve fikir akımlarının çatışması bütün şiddetiyle sürmüştür. Dışarıda ise, bir yandan Arnavutluk'ta diğer yandan Yemen'de, imparatorluğun iki ayrı ucundaki ayaklanmalar ve huzursuzluk devleti yıpratmış; iktisadî sıkıntılar ve çöküş, 1908 inkılâbına rağmen devam etmiştir.

İçte bu gelişmeler olurken dışta da İtalya Trablusgarb'ı ele geçirmek için hazırlanmıştır. Sömürgecilik faaliyetlerine başlayan İtalya ilk iş olarak Trablus ve Bingazi'yi işgal ettiğini açıklamıştır. Osmanlı Devleti bu sırada, parti çekişmeleri, siyasetin orduyu yıpratması, İttihat ve Terakki'nin baskıları ve Balkanlardaki hareketlerle uğraştığından, Trablusgarb'la ilgilenememiştir.⁵ Balkanlarda bir savaşın çıkma ihtimali ve Almanya'nın önerisiyle 18 Ekim 1912 tarihinde Ouchy (Uşi) antlaşması imzalanmıştır.

Milletlerin tarihinde başarıların yeri olduğu gibi, ders alınması gereken başarısızlık olaylarının da büyük yeri vardır. İşte Balkan Savaşı

3 Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, Ankara 1997, s.3-5.

4 Bayram Kodaman, "Şark Meselesi ve Tarihî Gelişimi", *Tarihî Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün- Bugün- Yarın)*, Ankara 1992, s. 58-59.

5 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul 1984, s.44.

Türkiye'nin çok acı çektiği, kısa zamanda çok ağır yenilgiye uğradığı bundan da çok büyük derslerin alınması gereken bir olay olmuştur.⁶ Bu nedenle, İstiklâl Savaşını daha iyi anlamak için, Balkan Savaşı'nı iyi değerlendirmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti 1912-1913 yılları arasında Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan ile Balkan Savaşı'nı yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu savaşta kayıpları yalnızca nüfus ve toprak kaybı değildir. Balkan Savaşı'nın yarattığı ortamdan yararlanan İttihat ve Terakki Bab-ı Ali baskını ile iktidarı ele geçince Enver, Talât ve Cemal "Triumvirası" ülkeye egemen olmuştur.⁷ Bu paşalar Osmanlı Devleti'ni daha Balkan Savaşı'nın yaraları kapanmadan yanlış bir siyaset ile I. Dünya Savaşı'na sokmuşlardır.

Bu savaş sürerken bir yandan da büyük devletler kendi aralarında Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için gizli antlaşmalar yapmışlardır. 4 Mart-10 Nisan 1915'de İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan gizli antlaşma ile İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın iki tarafından bir bölge Rusya'ya bırakılmış, buna karşılık Rusya İstanbul'un müttefikler için açık liman, Boğazlardaki ticarî trafiğin de serbest olmasını garantilemiştir.⁸ 26 Nisan 1915'de Londra'da İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan ikinci bir gizli antlaşma ile İtalya'nın On İki Ada üzerinde 1912'den beri Bab-ı Ali'ye karşı sürdürdüğü egemenlik iddiası müttefiklerce de kabul edilmiştir.⁹ Sykes-Pikot adı ile anılan diğer bir antlaşma da 26 Nisan 1916 tarihinde, İtalya'dan gizli olarak, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanmıştır.¹⁰ Ancak 1917 yılı başlarında Roma bunun farkına vararak, Londra Antlaşmasına dayanarak, Güney Batı Anadolu'daki topraklar üzerinde hak iddiasında bulundu. Bunun üzerine 17 Nisan 1917'de St. Jean de Maurienne antlaşmasıyla İzmir vilâyeti, Menteşe, Antalya sancakları ve Konya Vilâyeti'nin büyük bir kısmı İtalya'ya bırakılmıştır.¹¹ Görüldüğü

6 Tuncer Baykara, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir 1991, s.72.

7 Ergün Aybars, a.g.e., s. 53

8 Sıtkı Aydmel, *Güney Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekati*, Ankara 1993, s. 9.

9 Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, I. Cilt, I. Kısım, Ankara 1983, s.3-4.

10 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı Devletinin Paylaşılması*, Ankara 1983, s.12.

11 Yuluğ Tekin Kurat, a.g.e., s.13.

gibi Denizli ve çevresi gizli antlaşmalarla Rusya'nın tutumundan dolayı belirsizliğini korumasına rağmen İtalya'nın nüfûz alanı içinde kalmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'ne mütareke şartları zorla kabul ettirilmiştir. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesi pek ağır hükümleri ihtiva etmiştir. Yirmi dört maddeden oluşan mütareke hükümlerinin özellikle 5. ve 7. maddeleri Osmanlı Devleti'ni savunmasız bir duruma düşürdüğü gibi, kendilerinin yaratabilecekleri bazı suni sebeplerle emniyetlerinin bozulduğunu ileri sürerek, ülkenin stratejik önem taşıyan her hangi bir yerini kolayca işgal edebilme imkanına sahip olmuşlardır.¹²

Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesinden önce, 6 Nisan 1917'de Amerika Birleşik Devletleri, Almanya'ya harp ilan ederek İtilaf Devletleri tarafına geçtikten sonra Cumhurbaşkanı Wilson tarafından 8 Ocak 1918 tarihinde "Wilson Prensipleri" adıyla bilinen bir program hazırlanmıştır. 14 maddeden oluşan bu programın birinci ve on ikinci maddeleri Türklerin mukadderatını ilgilendirmekteydi.¹³ Fakat İtilaf Devletleri uygulamada Wilson Prensiplerinin Osmanlı Devleti ile ilgili maddelerini hiç dikkate almamışlardır.

St. Jean de Maurienne gizli antlaşmasıyla, İzmir ve Antalya bölgesi İtalyanlara, diğer yandan da İzmir ve hinterlandı İtilaf Devletlerince Yunanistan'a verilmişti.¹⁴ Bu nedenle Yunanistan, kendisine peşkeş çekilen bu bölgeleri bir an önce işgal etmek istemiştir.

Bu sıralarda Venizelos, Paris Barış Konferansında Yunanistan'ın isteklerini kabul ettirmeye uğraşmıştır. Buna karşı İtalyan delegelerden M. Galli, Komisyonun 1 Mart 1919 tarihli oturumunda, Venizelos'un Batı Anadolu'da Rumların saf Yunan kanı taşıdığı ve toprakta hak sahibi ol-

12 Tıvfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1962, s.49.

13 Yuluğ Tekin Kurat, a.g.e., s.22

14 M. Şefik Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidâh*, Ankara 1937, s.13

dukları iddialarını çürütmeye çalışmıştır. Özellikle St. Jean de Maurienne antlaşmasında İzmir ve Antalya'nın kendilerine verilmiş olduğunu hatırlatarak, bu kararların halen yürürlükte olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Ancak bu istekler İngilizlerin itirazı üzerine kabul edilmemiştir. Böylece Avrupa devleti olan İtalya'nın Batı Anadolu'ya gelip yerleşmesi yerine, kendi çıkarlarına alet olabilecek zayıf bir Yunanistan tercih edilmiştir. Sonunda Paris Konferansı Yüksek Konseyi, konferansa katılan Yunanistan üyelerinin savaş mükafatı olarak istedikleri Balıkesir, Aydın ve İzmir illerini Yunanistan'a vermeyi vadetmişlerdir.¹⁶ Avrupa'da hele Yunan gazetelerinde yayınlanan bu haber, Türk halkını çok etkilemiş ve ciddi bir şekilde karşı koyma hareketlerinin doğmasına sebep olmuştur.

I- Millî Mücadele'de Denizli:

Bilindiği gibi Millî Mücadele'nin alt yapısının oluşması ve başlamasında Adalar Denizi bölgesinin çok önemli bir yeri vardır. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında ve daha sonra ordu - millet bütünleşmesinin gerçekleşmesinde büyük yararlılıklar sağlayan Kuvây-ı Milliye (Millî Kuvvetler), ilk başta kavram olarak bu bölgedeki işgallere karşı koyan millî kuvvetler için kullanılırken, daha sonra bu kavram ülkenin genelinde kullanılmaya başlanılmıştır. Adalar denizi bölgesinde Yunan işgali başlamadan evvel Güney cephesinde Fransızlara karşı yerel direniş hareketleri başlamış olduğu için bu bölgedeki işgallere karşı direniş bilinci Yunan işgalinden önce belli bir seviyeye gelmiştir. Bu nedenle Denizli, Millî Mücadele yıllarında adını sık duyuran illerden birisi olmuş ve Yunan işgaline karşı direnen ilk yerlerden biri olarak, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması yönünde önemli gayretlerde bulunmuştur.

Mondros Mütarekesi sonrasında Denizli, Aydın vilayetine bağlı 24.000 nüfuslu bir liva (sancak) durumundaydı. Sarayköy, Çal, Gar-

15 Y. Hikmet Bayur, a.g.e., s. 19. Ayrıca bkz. P. C. Helmreich, *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio 1974, s.308-311., B.C. Busch, *Montros to Lozanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, New York 1976, s.209-211., S.L. Meray- O. Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara 1997, s. 7-30.

16 A. Akif Tüten, *İstiklâl Savaşı'nda Denizli*, Denizli 1949, s. 5.

bikaraağaç (Acıpayam), Buldan ve Tavas kazaları da bu livaya (sancağa) bağlıydı. Yerli nüfusun küçük bir bölümü Rum ve Ermenilerden oluşmaktaydı. İzmir-Dinar yoluna 9 km.lik bir hatta Goncalı'ya bağlanan Denizli, Adalar Denizi bölgesinin iktisadî yönden gelişmekte olan yerlerinden biri durumundaydı. Askeri bakımdan ise, karargahı Aydın'da bulunan 57. Tümeğe bağlıydı.¹⁷

Denizli'nin Millî Mücadele'de ile ilgili ilk ciddi faaliyeti İzmir'de gerçekleşmiştir. Başlarında vali ve 17. Kolordu komutanı Nurettin Paşa'nın bulunduğu ve bazı aydın gençlerin kurduğu "İzmir Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti", 17 Mart 1919 tarihinde¹⁸ İzmir'de toplanacak olan kongreye, Balıkesir, Aydın ve Denizli'den de üyelerin gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine kongreye katılmak üzere Denizli Merkez ilçeden Müftü Ahmet Hulûsi Efendi, Belediye Başkanı Hacı Tevfik, Tavaslızâde Mustafa Yusuf Bey ve Efendiler katılmışlardır. Diğer ilçelerden katılanların isimleri de şunlardır.¹⁹

17 Mart 1919 tarihinde İzmir'de başlayan kongrede, Wilson ilkelerine uymayan işgalci emperyalist güçler şiddetle protesto edilerek, Balıkesir, Aydın ve Denizli Sancakları'nda Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin kurulmasına karar verilmiştir.²⁰ Denizli üyeleri de çalışmalara başlamak üzere, kongre kararlarından etkilenerek, Denizli'ye dönmüşlerdir.

Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi önderliğinde Denizli'ye geri dönen Denizli heyeti, İzmir'de alınan kararlar gereği, Denizli Mutasarrıfı

17 M. Şefik Aker, a.g.e., s. 27.

18 A. Akif Tütenk, İzmir'de yapılan bu kongrenin 22 Mart 1919'da yapıldığını söylemekle birlikte kaynaklar, bu kongre tarihini 17 Mart 1919 olarak belirtmektedirler. Bu konu hakkında bakınız: Ergün Aybars, **Türk Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir 1984, s. 128. Türkmen Parlak; **Yunan Ege'ye Nasıl Girdi?** Cilt: I, İzmir 1982, s. 290-291.

19 Tavas ilçesinden Müftü Cennetzade Tahir Efendi, Belediye Başkanı Gerdezkade Hacı İsmail, Katırcızade Abdullah, Şeyh Alizade Mehmet Kemalettin, Sarayköy ilçesinden Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Belediye Başkanı Hacı Salihzade Halil, Müderris Hacı Halilzade İsmail Efendi; Çal ilçesinden Müftü Ahmet İzzet Efendi, Buldan ilçesinden Salih Efendizade Necip, Yusufzade Ahmet Efendi. Bkz. A. Akif Tütenk, a.g.e., s.5.

20 A. Akif Tütenk, a.g.e., s. 6

Faik (Öztırak) Bey ile de görüşerek Denizli Sancağı'na bağlı Acıpayam, Buldan, Sarayköy, Tavas ve Çal'da düzenlemiş oldukları mitinglerle Millî Mücadele için kamuoyunu oluşturmaya çalışmışlardır.²¹ Fakat Denizli heyetinin Denizli ve çevresinde yapmış oldukları bu halkı bilinçlendirme çabaları İstanbul hükümeti tarafından hoş bir şekilde karşılanmamıştır.

Anadolu'nun çok yerinde olduğu gibi Denizli'de de Türkiye'nin paylaşılmasını öngören Mondros Mütarekesinin ağır şartlarından kaynaklanan hoşnutsuzlukları ortadan kaldırmak için İstanbul'daki Damat Ferid Hükümeti ve Dahiliye Nazırı Ali Kemal "heyet-i nasiha" adı verilen bir kurul oluşturarak, Anadolu'ya göndermiştir. II. Abdülhamid'in oğlu Abdurrahim Efendi'nin başkanlığını yaptığı heyette Hayret ve Süleyman Şevki Paşalarla, Kozmidi ve Aristidi Efendiler yer almaktaydı.²⁵ Nisan 1919'da Denizli'ye gelen "Heyet-i Nasiha" üyeleri, Denizli halkını hükümet konağı önünde toplayarak²², padişahça gönderilen ve Mondros Mütarekesi şartlarına uyulması gerektiğini bildiren duyuruyu halka okumuşlardır. Fakat İstanbul Hükümetinin bu girişimi, Denizli halkı üzerinde önemli bir etki yaratmamıştır.²³

Millî Mücadele öncesinde yerel teşkilatlanmalar ve Kuvâ-yı Milliye hareketi oluşturma çabaları sürerken, Yunanlılar 12 Mayıs 1919 tarihinde İtilaf Devletlerinden İzmir ve arka bölgelerini işgal edebilme serbestliğini elde etmişlerdir. Venizelos'un durumu Yunanistan hükümetine bildirmesi üzerine Yunanlılar 14 Mayıs 1919 günü akşamı İngilizlere bilgi vererek, 14-15 Mayıs gecesi sabaha karşı İzmir'i işgale başlamışlardır.²⁴

Yunanlılar İzmir'i işgal eder etmez İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti ve İzmir Belediyesi durumu bir telgrafla Denizli'ye bildirmiştir. Denizli Mu-

21 Necdet Hayta, "Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi ve Millî Mücadele'ye katkıları", **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler**, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yılı Armağanı, Gazi Üniversitesi Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını:2, Ankara 1994, s.222-223.

22 A. Akif Tütenk, a.g.e., s. 7.

23 Mithat Sertoğlu, "Millî Mücadele'de Kahraman Denizli", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:6, s.3.

24 Tarhan Tokar, **Kuvâ-yı Milliye ve Millî Mücadele'de Denizli**, Denizli 1983, s. 35-36

tasarrıfı Faik (Öztrak) Bey, İzmir'den gelen telgrafla olup bitenleri öğrenmiş ve Yunanlıların işgal haberini derhal, Denizli Askerlik Şubesi Başkanı Miralay (Albay)Tevfik Bey'e Müftü Ahmet Hulûsi Efendi'ye, Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey'e ve şehrin ileri gelenlerine bildirmiştir.²⁵ İşgal haberi Konya yoluyla Dahiliye Nezareti'ne ulaştırılmıştır. Bunun üzerine ertesi günü büyük bir protesto mitingi düzenlemek gerektiği kararlaştırılarak, şehrin her tarafına haberler gönderilmiştir. Müftü Ahmet Hulûsi Efendi'nin görevlendirdiği Belediye tellalı Deli Mahmut ve parayla tutulan diğer tellallar vasıtasıyla halkın 15 Mayıs 1919 sabahı erken saatlerde camilerde toplanması gerektiği, sabah namazlarının kılınmasından sonra cemaatle birlikte imamların da Belediye'nin önüne gelmeleri istenmiştir.²⁶

15 Mayıs 1919 sabahı, Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi üzerine gerçekleştirilen ilk protesto mitingi, işgalden yaklaşık dört saat sonra, Denizli'de gerçekleştirilmiştir.²⁷ 15 Mayıs sabahının erken saatlerinden itibaren halkın bir kısmı Çaybaşı Mahallesi'ndeki Türk Ocağı binasında ve Hükümet Konağı önünde, bir kısmı da Delikliçmar'daki İttihat ve Terakki Partisi yandaşlarının toplandığı Meserret Kıraathanesi önünde, diğer bazı gruplar da Kayalık Mahallesi'ndeki Müftülük binası ile Bayramyeri'ndeki Belediye önünde toplanmışlardır. Daha sonra şehrin çeşitli yerlerinde toplananlar ve Denizli'nin köylerinden gelenler Bayramyeri'nde toplanmışlardır. Ayrıca Denizli'de yıllardır dostça bir hayat sürdüren Ermeni ve Rum erkekleri de miting için Denizlilerin yanında yer almışlardır. Burada toplanan halk ellerinde Türk bayrakları olduğu halde Ulu Camii'den Sancak-ı Şerifi alarak, Müftü Ahmet Hulûsi Efendi önderliğinde tekbirler getirerek Belediye önüne gelmişlerdir.²⁸

15 Mayıs 1919 Cuma günü, burada toplanan halka hitap etmek amacıyla, Müftü Ahmet Hulûsi Efendi, Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey ve

25 Tarhan Toker, a.g.e., s. 8.

26 Sadi Borak, "Sarıklı Bir Mücahit", **Hayat Tarih Mecmuası**, Ekim 1968, Sayı:9, A.Akif Tüten, a.g.e., s. 8-9., Tarhan Toker, a.g.e., s.28-29.

27 Cemal Kutay, **İstiklâl Savaşının Maneviyat Ordusu**, İstanbul 1977, s. 58-59.

28 Tarhan Toker, a.g.e., s.,29-30., A.Akif Tüten, a.g.e., s. 8-9.

Mutasarrıf Faik (Öztırak) Bey Belediye binasının balkonundaki yerlerini almışlar ve kalabalığa Müftü Ahmet Hulûsi Efendi hitap etmiştir. Müftü Ahmet Hulûsi Efendi hitabında, 'Saygıdeğer Denizliler! Hemşehrilerim! bugün sabahın erken saatlerinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu saldırıya karşı kayıtsız kalmak dine ve devlete ihanettir...cihat tam anlamıyla bir dinî görev olarak karşımızdadır. Karşımıza çıkarılan Yunan'a biz yenilmedik. Yunanlıların bir Türk ilini ellerine geçirmelerinin ne anlama geldiğini, İzmir'de şu bir kaç saat içinde işlenen cinayetler gösteriyor. Silahımız olmayabilir, topsuz tüfeksiz, sapan taşlarıyla da düşmanın karşısına çıkacağız. Silah ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman mücadeleye engel teşkil etmez. Fetva veriyorum, elinizde hiçbir silahınız olmasa bile yerden alacağınız taşları düşman üzerine atmak suretiyle karşı koyunuz. Biz birçok ülkelere hükmetmiş fatihlerin torunlarıyız. (Ve orada bulunan Hıristiyanları göstererek), bunlarda bize birer veditir, onlara dokunmayınız.'²⁹ diyerek Yunanlıların İzmir'i işgalini şiddetle protesto etmiş ve Denizli halkını yaklaşan bu tehlike karşısında mücadeleye davet etmiştir. İşgale karşı kayıtsız kalmanın düşünülemediğini ve vatanın hiçbir zaman savunmasız bırakılmayacağını vurgulayarak, aynı zamanda Millî Mücadele'nin ilk "kutsal savaş (cihat)"³⁰ fetvasını da ilân etmiştir. Ahmet Hulûsi Efendi konuşmasında, Türkleri "silah ve cephane azlığına bakmadan, yurt savunmasına çağırın"³¹ bu fetvasıyla Denizli halkını her türlü şartlarda Milli Mücadele'ye katılmaya davet etmiştir.

Müftü Ahmet Hulûsi Efendi ve diğer üyelerin öncülüğünde düzenlenen bu mitingde Ahmet Hulûsi Efendi'nin vermiş olduğu Millî Mücadele fetvası ve bu kararı takip eden fiilî teşkilat, Millî Mücadele tarihimizin ilk varlığıdır.³²

Bu büyük mitingden sonra Hükümet Konağı'nda toplanan şehrin ileri

29 A. Akif Tütenk, a.g.e., s.9., Tarhan Toker, a.g.e., s. 29-30.

30 Cemal Kutay, a.g.e., s. 61.

31 Yücel Özkaya, **Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara 1981, s.10.

32 Cemal Kutay, a.g.e., s. 62.

gelenleri ikinci vaktinde, İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerine bir protesto telgrafı çekmişlerdir. Ayrıca Belediye'de yapılan başka bir toplantıda da çevre il ve ilçelerle ilişki kurularak ortak bir direniş cephesi kurulmasına karar verilmiştir. Bundan başka 16 Mayıs 1919 tarihinde Sadaret Makamı'na Müftü Ahmet Hulûsi Efendi tarafından gönderilen başka bir telgrafta da İzmir ve çevresinin işgalinden duyulan üzüntü dile getirilerek, işgalin kabul edilemeyeceği ve bu konuda Hükümet'in emirlerine hazır oldukları belirtilmiştir.³³

Denizli'de yapılan geniş katılımlı mitingin ardından Denizli'nin ilçelerinde de işgali protesto mitingleri düzenlenmiştir. 16 Mayıs 1919 tarihinde Tavas, 17 Mayıs 1919'da Çal ve arkasında Buldan, Acıpayam ve Sarayköy mitingleri düzenlenmiştir. Denizli ve çevresinde işgallere karşı tepkiler olurken 18 Mayıs 1919 tarihinde Denizli'den İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine ikinci bir protesto telgrafı daha çekilmiştir. Bu telgrafta "Yunan askerleri İzmir'i terk etmedikleri takdirde, Denizli halkının İzmir'i müdafaya hazır olduğu"³⁴ önemle belirtilmiştir.

İzmir'in işgalinden sonra, Yunanlıların zaman geçirmeyerek Adalar Denizi bölgesi içlerinde ilerlemeleri 22 Mayıs'ta Selçuk'u, 25 Mayıs'ta Aydın'ı işgal etmeleri üzerine Denizlililer siyasal ve askeri örgütlenme hazırlıklarını arttırmışlardır. Aydın'daki Kuvâ-yı Milliye mensupları daha rahat çalışmalarda bulunmak için Denizli'ye gelmişlerdir.³⁵ Hem bunların desteği ile hem de Müftü Ahmet Hulûsi Efendi ve Topçu Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in Aydın ve Denizli halkı arasındaki girişimleri sonucunda, Denizli'de Millî Mücadele için, 22 Mayıs'tan-3 Haziran'a kadarki süreçte elverişli bir hava oluşturulmuştur.

A- Denizli Heyet-i Millîyesi ve Çalışmaları:

Bu çalışmalar sonucunda, Müftü Ahmet Hulûsi Efendi'nin baş-

33 Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara 1990, s.65.

34 A.Akif Tütenk, a.g.e., s.9.

35 Nuri Köstüklü, a.g.e., s. 83.

kanlığında, 29 Mayıs 1919 tarihinde, "Denizli Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti" kurulmuştur.³⁶ Belevli Yusuf Bey, Müftü Kazım Efendi, Tavashızâde Mustafa Efendi, Emin Bey, Mustafa Efendi, Ali Efendi, Dr. Kazım Bey, Şükrü Bey, Karahacızâde Ahmet Ağa'nın yönetim kurulunu oluşturdukları örgütün aldığı ilk karar, her ne pahasına olursa olsun, Yunanlıların Denizli yöresine sokulmaması ve yerli Hıristiyanlara baskı uygulanmaması olmuştur. Daha sonra, Denizli'nin ilçelerinde de aynı amaçla çalışmaların başlatılması kararlaştırılarak, Cemiyete gönüllü, para ve eşya kaydedilmesine başlanılmıştır. Cemiyet bu çalışmalarını sürdürürken 10 Haziran 1919 tarihinde bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname Yunanlıların Anadolu'yu işgale başlamalarının haksız olduğu ve yapmış oldukları zulümler anlatılarak şöyle deniliyordu: "*Güzel İzmir'imizi işgal eden Yunan canavarları vilayetimizin içine doğru ilerliyorlar. Ayak bastıkları yerlerde de haksız hesapsız vahşetler, tüyler ürperten alçaklıklar yapıyorlar. Camilerimize Yunan bayrağı asıyorlar. Biz bu hain düşmanlarımıza karşı ayaklandık. Bunları evvela Menderes'ten bu tarafa geçirmemeye sonra vilâyetten temizlemeye karar verdik...Yarın Yunanlıların pis ve murdar ayakları altında inleye inleye ölmektense bugün ya mertçesine ölmek veya şerefle, namusla yaşamayı azmettik.*"³⁷

Ahmet Hulûsi Efendi 20 Haziran 1919 tarihinde Dinar'a giderek, halkı Millî Mücadeleye çağırırken, Denizli Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti de çalışmalarına devam ederek çevre yerleşim yerlerinden gelen katılımlarla bir milis grubu kurulmuştur. Ayrıca Denizli'ye yapılabilecek bir saldırıyı önceden haber alarak, önleyebilmek amacıyla Sarayköy 'de bir cephe kurulmuştur.³⁸

Belli bir süre sonra daha iyi hizmet verebilmek amacıyla "Denizli Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti" 12 Temmuz 1919 tarihinde kaldırılmış ve bunun yerine ise "Denizli Heyet-i Milliyesi" kurulmuştur.

36 Refik Turan-Mustafa Safran-E.Semih Yalçın-Muhammed Şahin, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ankara 1994, s. 82.

37 A.Akif Tütenk, a.g.e., s.12-15

38 A.Akif Tütenk, a.g.e., s.15-16.

Ahmet Hulûsi Efendi'nin başkanlığa getirildiği Denizli Heyet-i Milliyesi, bir başkanlık ve altı şubeden oluşmaktaydı. Birinci şube mali işlerden, ikinci şube istihbarat ve propagandadan, üçüncü şube askerlik işlerinden, dördüncü şube muhacirlerin problemlerinden, beşinci şube levazım işlerinden, altıncı şube de inzibat ve güvenlik işlerinden sorumlu olacaktır.³⁹ Bu şubelerle teşkilatlanmasını tamamlayan Denizli Heyet-i Milliyesi, bu alanlar da çalışmalarına başlamış ve Millî Mücadele için de 18 Temmuz 1919'da Denizli'de seferberlik ilân edilmiştir.⁴⁰

Denizli Heyet-i Milliyesi lojistik destek ve gönüllü toplanması işlemini gerçekleştirirken, civar ilçelerde de Kuvây-ı Milliye teşkilatlanmaları için çalışmalar hızlandırılmıştır.⁴¹ Bu çalışmalar sonunda 24 Mayıs 1919 tarihinde, Sarayköy Kuvây-ı Milliye teşkilatı, yine aynı tarihlerde Acıpayam Kuvây-ı Milliye teşkilatı, Buldan Kuvây-ı Milliye Teşkilatı, Tavas Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti, Çal Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, kahraman Denizli halkı tarafından kurularak, Millî Mücadele'ye her türlü desteği vermeye başlamıştır. Böylece Denizli hem merkezde hem de çevresinde, Millî Mücadele'ye başından itibaren katılma başarısını göstererek, fiilen de cephelerde mücadeleye başlamışlardır.⁴²

10 Haziran 1919'da Denizli Heyet-i Milliyesi bir beyanname ile Denizli halkını direnişe çağırarak, Sarayköy'de ilk direniş cephesinin oluşturulmasına yardımcı olmuş, bu da Denizli çevresindeki direniş eğilimini büyük ölçüde arttırmıştır.⁴³

Denizli ve çevresindeki Millî Mücadele çalışmaları, teşkilatlanmalar ve cephelere destek olunması, İstanbul hükümetini rahatsız etmiştir. Bu çalışmaları ortadan kaldırmak amacıyla Damat Ferid Dahiliye Nezareti aracılığı ile, Anadolu'nun her tarafına olduğu gibi Denizli Mutasarrıflığına

39 Cemal Kutay, a.g.e., s. 69., A.Akif Tütenk, a.g.e., s. 23-26

40 A.Akif Tütenk, a.g.e., s. 26.

41 Tarhan Toker, a.g.e., s.38.

42 Tarhan Toker, a.g.e., s. 40-43.

43 A. Akif Tütenk, a.g.e., s.24.

da 3 Ağustos 1919 tarihinde bir telgraf çekilerek, bu tür çalışmalardan vazgeçilmesi ve Kuvây-ı Millîye'nin dağıtılması istenmiştir. Fakat, 7 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul hükümetinin göndermiş olduğu telgrafa cevap olarak, Denizli Heyet-i Millîyesi'nin cevabı gönderilmiştir.⁴⁴ Ahmet Hulûsi Efendi'nin imzalayarak Dahiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu cevapta, İtilâf Devletleri'nin haksız uygulamalarına ve Yunanlıların yapmış olduğu katliamlara dikkat çekilerek, Kuvây-ı Milliye'nin bir meşru müdafaa teşkilatı olduğundan ve bu teşkilatın amacının milletin bağımsızlığını, dinini ve namusunu korumak olduğu vurgulanmış, bu nedenle de Teşkilatın dağıtılmasının değil, desteklenmesinin gerektiği bildirilmiştir.⁴⁵ Denizli Heyet-i Millîyesi bu çalışmaları yaparken aynı zamanda Mustafa Naili (Küçükka) Adalar Denizi Bölgesi'ndeki Yunan zulmünü İstanbul ve Dünya basınında anlatmak amacıyla Ağustos ayı başında İstanbul'a gönderilmiştir.⁴⁶

Denizli Heyet-i Millîyesi Denizli ve çevresindeki Millî Mücadele çalışmalarına devam ederken, bir yandan da Millî Mücadele'nin geleceği için düzenlenen kongrelere de delegeler göndermiştir.

Denizli ve çevresindeki Kuvây-ı Millîye teşkilatlanmasını geliştirmek, ihtiyaçlarını gidermek ve Millî cemiyetler ile olan işbirliğini arttırmak amacıyla 6 Ağustos 1919 tarihinde toplanan Birinci Nazilli Kongresi'ne, Denizli Heyet-i Millîye'yi temsilen, Helvacızâde, Tavaslı Şahaloğlu Mehmet Kemalettin, Buldan'dan Hacı Salih Efendi, Çal'dan Mehmet Tevfik Efendi katılmışlar ve çalışmalar hakkında bilgi vermişlerdir. 16 Ağustos 1919 tarihinde toplanan Alaşehir Kongresine de, Denizli'den Hocaoğlu Tahir Bey, Mirasçioğlu Şükrü Bey, Buldan'dan Hattatoğlu Mehmet Efendi, Sarayköy'den Ahmet Şükrü Efendi katılarak,⁴⁷ Millî Mücadele için iş birliği düşüncesi, Birinci Nazilli Kongresi'nde olduğu gibi bir kere daha vurgulanmıştır.

44 Mithat Sertoğlu, a.g.m., s.3.

45 Mithat Sertoğlu, a.g.m., s.3.

46 A. Akif Tütenk, a.g.e., s.32.

47 Denizli İl Yıllığı/1973, Cumhuriyet'in 50. Yılında Denizli, Ankara 1973, s.16-17.

15 Ağustos 1919 tarihinde gelen bir telgrafta Denizli Heyet-i Milliyesi'nden, 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanacak kongreye üç delegenin gönderilmesi istenmiştir. Bu durum ise Denizli Heyet-i Milliyesi'nde memnurluk yaratmıştır. Denizli Heyet-i Milliyesi Sivas Kongresi'ne katılmaları için, Belevli Yusuf Bey, Küçükağazâde Ali Necip ve Dalamanlızâde Şükrü Beyleri seçerek, Ahmet Hulûsi Efendi'nin duâları ile 18 Ağustos 1919 tarihinde göndermiştir. Sivas'ta Mustafa Kemal ile görüşen bu üyeler Denizli ve çevresindeki Kuvây-ı Milliye hareketinin durumu ve çalışmaları hakkında bilgi vermişlerdir. Bunun üzerine Denizli'li üyelere hitaben bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa "İstanbul'da şurada burada mitingler yapıldı, devletlere Yunan işgali protesto edildi. Fakat; sizin Aydın Kuvâ-yı Millîye cephesinde patlattığınız silahların sesi Versay Saray'ını çınlattı. Şu hareketinizle vatana ve millete iyi hizmetler yaptınız, sizleri tebrik ederim."⁴⁸ diyerek, Denizli Heyet-i Milliyesi'nin Millî Mücadele'deki çalışmalarını takdirle karşılamıştır. Mustafa Kemal'in takdirlerini kazanan üyelere Mazhar Müfit (Kansu) Kongreye Denizli temsilcisi olarak seçilmiş ve bu tarihten sonra da Denizli Kuvây-ı Milliyesi, Anadolu ve Rumeli Mudafa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlanmıştır.⁴⁹

Aydın Kuvây-ı Milliye komutanlığı tarafından düzenlenen Köşk istişare meclisine (toplantısına) Denizli aynı duyarlılığı göstererek, Mutasarrıf Faik (Öztrak) Bey'in başkanlığında dört kişiyle katılmıştır.⁵⁰ Toplantı sonunda Yunanlıları Aydın'dan çıkarmak için Denizli'nin her türlü yardımı sağlayacağı belirtilmiştir.

Sivas Kongresi'nden sonra Denizli Heyet-i Milliyesi çalışmalarını Heyet-i Temsiliye'nin emirleri doğrultusunda sürdürmüştür. Heyet-i Temsiliye'nin 13 Eylül 1919 tarihindeki telgraftıyla Meclis-i Mebûsan seçimlerinin yapılacağı ve bu doğrultuda çalışmaların yapılması gerektiği bildirildiğinde, Denizli Heyet-i Milliyesi bu yolda çalışmalara baş-

48 Tarhan Toker, a.g.e., s.61.

49 Lütfü Müftüler, **Denizli Heyet-i Milliyesi**, Denizli 1989, s.12.

50 Tarhan Toker, a.g.e., s.62.

lamıştır. Denizli Sancağı'ndan iki tane mebusun seçileceği kararlaştırılmıştır. Yapılan aday gösterme ve Heyet-i Temsiliye ile olan ilişkiler sonrasında son Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'na Denizli Sancağı'ndan Çal Ortaköylü Müftüzâde Emin Efendi ile Denizli Mutasarrıfı Faik (Özturak) Bey mebus olarak seçilmişlerdir.⁵¹

Denizli Heyet-i Millîyesi Heyet-i Temsiliye'nin kararları doğrultusunda çalışmalarını sürdürürken, diğer taraftan da miting ve toplantılar düzenleyerek Denizli ve çevresi halkının Millî Mücadeleye olan destek ve direnme azimlerini arttırmaya çalışmıştır. 25 Aralık 1919 tarihinde Denizli'deki Meclis-i Mebûsan seçimlerinden yaklaşık iki ay sonra Bayramyeri'nde binlerce kişinin katıldığı büyük bir miting düzenlenmiştir. Anadolu'nun tümündeki düşman işgallerini kınayan miting kararları bir metin halinde "Denizli Heyet-i Millîyesi" imzası ile İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilciliklerine yabancı basın temsilcilerine gönderilmiştir. Bu olaydan bir hafta sonra Ahmet Hulûsi Efendi ve Belediye Başkanı Tefvik Bey tarafından İzmir'de bulunan Genarel Milne'ye hitaben bir şikayet mektubu yazılmıştır. Bu mektupların birer örneği de İstanbul'daki Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya siyasî temsilciliklerine gönderilmiştir. Gönderilen bu yazıda Yunanlıların Batı Anadolu'da yapmış oldukları haksız işgal ve katliamlar üzerinde durularak, suçsuz insanların katledilmesini gerçekleştiren Yunan Hükümeti ve İzmir Metropolitliğine karşı etkin önlemlerin alınması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Denizli Heyet-i Millîyesi yabancılara yönelik yapmış olduğu siyasî gişimlerden önemli sonuçlar elde edemese de Türk milletinin vatanını her ne pahasına olursa olsun kurtaracağını dış dünyaya anlatması bakımından büyük bir önem taşımıştır.⁵²

Heyet-i Temsiliye'nin Denizli'den beş milletvekili seçilmesi ve bu seçilen milletvekillerinin on beş gün içerisinde gönderilmesi gerektiği emri

51 Necdet Hayta, a.g.m., s.225.

52 Nuri Köstüklü, a.g.e., s.86-89.

üzerine Denizli Heyet-i Millîyesi, aslî çalışmalarına devam etmekle birlikte daha sonraki günlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Denizli'den seçilecek olan milletvekillerinin seçilmesi ile meşgul olmuştur. Bu seçim çalışmaları sonucunda I.Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliklerine, Denizli'yi temsilen Hacı Hüseyin Mazlum Baba, Belevli Yusuf Bey, Tavaslızâde Mustafa Bey, Buldan'lı Necip Bey ve Hakkı Behiç Bey seçilmişlerdir. Bu üyelerden Tavaslızâde Mustafa Bey'in istifa etmesi üzerine, Acıpayam Müftüsü ve Millî Mücadele'nin mimarlarından olan Hasan Hilmi (Tokcan) Efendi üye olarak seçilmişlerdir.⁵³

Denizli Heyet-i Millîyesi Sivas kongresi kararı gereği olarak Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi Denizli olayını takip eden günlerde kaldırılarak yerine "Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı ile yeni bir cemiyet oluşturulmuştur. Bu yeni teşkilatın başına yeni Denizli Mutasarrıfı Ali Rıza Bey getirilmiştir.⁵⁴ Tavas'tan geri dönen Ahmet Hulûsi Efendi ise teşkilatta ikinci başkan olarak görev almıştır. Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bundan sora da Denizli halkı ile birlikte millî mücadele için ellerinden geleni yapmışlardır. Taaki millî mücadele başarıya ulaşıp, düşman denize dökülene kadar.

Buraya kadar Millî Mücadele'de Denizli ve çevresindeki düşmana karşı direniş hareketi sırasında erkeklerin yapmış olduğu faaliyetlerden geniş bir şekilde bahsetmiş bulunmaktayız. Fakat Türk toplumunda sosyal hayatın her alanında yer alan ve her işte erkeğinin yanında yer alan vefakâr kadınların yapmış olduğu mücadele ve desteklerden yeterince bahsedemedik. Bunun birinci nedeni Türk kadınının erkeğine birinci derecede psikolojik destek vermesi ve aile ocağına sahip çıkması, ikinci bir neden ise kadınların cemiyet kurma, cemiyete üye olma gibi örgütlü toplum geleneğine sahip olmamalarıdır. Böyle olunca da yapılan işler yazıya geçirilmemiş ve günümüze kadar sözlü olarak gelmiştir.

53 Tahir Kodal, *Atatürk Döneminde Denizli (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996, s.27.

54 Nuri Köstüklü, a.g.e., s.86-89.

Bütün bu olumsuzluk ve tespitlere rağmen Denizli ve çevresi kadınları Millî Mücadeleye ellerinden gelen her türlü desteği vermekten kaçınmamışlardır. 9 Aralık 1919 tarihinde Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti başkanlığınca ve Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından çeşitli tarihlerde Anadolu'nun tümüne gönderilen telgraflarla, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin şubelerinin açılması istenmiştir.⁵⁵

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa 14 Ocak 1919 tarihinde Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığına bir telgraf göndererek, Denizli'li hanımların da örgütlenerek bir cemiyet kurmalarını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında “ Sivas Hanımları , Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla bir cemiyet teşkil etmişlerdir. Gönderdikleri nizamnameler gereğince vatanın selameti ve mutluluğu namına erkeklerin yanı başında mesâfiyi millîye katılmışlardır. Hanımlarımızın millî menfaatlerde ve vatanla alakadar oldukları bu suretle ispat etmeleri, bütün dünyanın önünde ve bilhassa her türlü kabiliyeti terakkî ve kuvveti haiz olduğuna kanâat tespit edeceğine Heyet-i Temsiliyece teşebbüs büyük bir takdiri memnuniyetle telâkki edilmiş ve bilumum Anadolu Hanımlarını aynı aşarı hamiyyeti ibraz etmeleri şâyân-ı temenni görülmüştür.

Binaenaleyh orada da hanım efendilerin teşvikiyle bir cemiyet teşkil ettirilerek, sonucunun da bildirilmesi dileğimizdir.”⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın göndermiş olduğu bu telgraftan sonra, yukarıda belirtmiş olduğumuz nedenlerden dolayı, Denizli'li kadınlar Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Denizli şubesini hizmete açamamışlardır. Ancak Denizli kadını Denizli'de düzenlenen geniş katılımlı karşı koyuş mitinglerinde ön saflarda yerini almıştır. Denizli merkezi düşman işgaline uğramadığı ve Millî Mücadele'nin beslenme, giyimkuşam gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yer edindiği için,

55 Bekir Sıtkı Baykal, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, İkinci Baskı, Ankara 1996, s. 45-79.

56 A. Akif Tüten, a.g.e., s.75.

Denizli'li kadınlar da daha çok bu gibi alanlarda üretim faaliyetlerini sürdürerek, cephelerdeki erkeğini psikolojik yönden olduğu kadar maddî olarak da desteklemiştir. Hatta yeri geldiğinde cephelere kadar giderek bizzat savaşa da katılmışlardır.⁵⁷

B- Millî Mücadele Cephelerinde Denizli:

22-23 Haziran 1919 tarihinde Nazilli'yi ikinci defa ele geçiren ve oradan da Aydın'a yürüten Yunanlıları durdurmak için çalışan Kuvây-ı Milliye birlikleri, Denizli gönüllülerinin yardımına rağmen, Yunanlıların ilerleyişi durduramamışlardır.⁵⁸ Kuvây-ı Milliyeciler, Köşk'e kadar çekilerek, orada tutunmaya başlamışlardır.

24 Haziran 1920 tarihinde, ağır silahlarla, harekete geçen Yunan kuvvetlerini durdurmak için, Denizli Heyet-i Milliyesi, Köşk cephesine gönüllüler göndermiştir. Denizli Kuvây-ı Milliyecilerinin desteklediği kuvvetler Yunanlılar karşısında tutunamayarak geri çekilmişler ve Köşk, Atça ve çevre halkı Denizli'ye göç etmişlerdir. Bu durum Denizli ve çevresinde büyük bir üzüntü ile karşılanmış ve halkın morali büyük ölçüde bozulmuştur. Fakat Köşk cephesindeki mücadele Haziran 1920'ye kadar sürmüştür.⁵⁹

Bu olaylardan sonra Ahmet Hulûsi Efendi 1 Haziran 1919 tarihinde Delikliçinar meydanında düzenlenen mitingde halkı göç etmemeye, korkmamaya, gönüllü yazılmaya devam etmeye çağırmıştır. Bu çağrı üzerine 115 kişi hemen gönüllü olarak yazılmıştır. Yunanlıların Alaşehir üzerinden Buldan'a ilerleyebilecekleri ihtimali üzerine Derbent köyüne gönderilen bu gönüllü birliğine "Millî İntikam Bölüğü" adı verilmiştir.

Köşk cephesinin düşmesi üzerine 24/25 Haziran 1919 gecesi millî karargah Sarayköy'de kurulmuştur. 2 temmuz 1919 tarihinde Yunanlıların

57 Leylâ Kaplan, "Millî Mücadele Dönemi Kadın Cemiyetleri", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Kastamonu 10-11 Aralık 1994, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996, s.120-121.

58 A. Akif Tüten, a.g.e., s.40.

59 A. Akif Tüten, a.g.e., s. 62.

Sarayköy önlerine kadar ilerlemeleri Denizli ve Sarayköy'de heyecan yaratmıştır. Bunun üzerine Denizli halkının çoğu Tavas'a, Acıpayam'a Dinar, Burdur ve Antalya'ya göç etmeye başlamışlardır. Bu kargaşa ortamını önlemek amacıyla Delikliçınar Meydanında ve Bayramyeri'nde mitingler yapılarak, nutuklar söylenmiştir. Türk Ocağı Denizli şubesinden Ankara'ya telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta "*Denizli gençliği bir fert kalıncaya kadar canını fedaya and içti*" denilmiştir.⁶⁰ Sarayköy cephesi 175. Alay'ın 3. Taburu, 42. Süvari bölüğü ile Denizli'den gelen gönüllü yedek subay ve erlerden oluşmaktaydı. 28 Haziran 1919'da Yunan ileri harekâtı başlayınca, bu hareket Menderes Cephesi kuvvetleri ile Yörük Ali Efe'nin kuvvetleri tarafından durdurulmuştur. Bu moral ile, Denizli ve Sarayköy kuvvetlerinin de desteğini alan, Menderes Cephesi sivil halkı Millî Mücadele'ye katılmıştır.⁶¹ Bu çalışmalardan sonra, Aydın'ı boşaltmak zorunda kalan Yunanlılar, tekrar ilerleyişe geçmişlerdir. Bu durum karşısında 57. Fırka ve Kuvây-ı Milliye birlikleri 4 Temmuz 1919 tarihinde Denizli yakınlarındaki Goncalı'ya taşınmıştır. Yunanlılar biraz daha ilerledikten sonra Menderes Cephesine kadar gelmişlerdir.

Millî Mücadele'de Denizli ve Denizlililer için en önemli mücadele Menderes Cephesi'nde gerçekleşmiştir. Önceleri "Aydın Zeybek Ordusu" adıyla kurulan Menderes Kuvây-ı Milliye Cephesi, Binbaşı Hacı Şükrü Bey'e bağlı olmakla birlikte, cephe üzerinde Demirci Mehmet Efe'nin de büyük etkisi varolmuştur. Fakat, bu cephedeki kuvvetler 16 Eylül 1919'da Denizli'ye gelen Refet (Paşa) Bey tarafından 57. Fırka komutanlığına bağlanmıştır.⁶²

Menderes Cephesi'nde çatışmalar devam ederken Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun batısında meydana gelen olayları yakından incelemek amacıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden bir heyetle birlikte Afyonkarahisar, Uşak ve Denizli'yi ziyaret etmek istemiştir. Fakat bu ziyaretlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı ayaklanmaların olması

60 Tarhan Toker, a.g.e., s. 74.

61 Tarhan Toker, a.g.e., s.68.

62 A. Akif Tüttenk, a.g.e., s.35.

nedeniyle gerçekleştirememiştir.⁶³ Bu nedenle yukarıda belirtildiği gibi, Denizli ve çevresindeki direniş hareketi Refet Paşa'nın şekillendirdiği düzenli ordu ve Kuvây-ı Millîye mensuplarınca sürdürülmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele başarıya ulaşıp, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri sağlamlaştırdıktan sonra Denizli'ye 5 Şubat 1931 tarihinde gelmiştir.

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'yla İtilaf Devletleri, Menderes'in sağ yanını Yunanlılara verdiğiinden, Yunanlılar da buraların işgaline hemen başlamışlardır. Beklenen Yunan işgali 5 Temmuz 1920 tarihinde Alaşehir üzerinden başlamıştır. Kısa süre içinde de tüm Buldan'ın köyleri, Güney bucağı işgal edilmiş ve Yunanlılar buralarda akla hayale gelmeyecek işkenceler yapmışlardır.⁶⁴

1921 başlarındaki yeni bir Yunan saldırısına kadar, Denizli'de yeni bir işgal olmamıştır. Yunanlılar 1921 yılı Ocak ayının başından itibaren işgale başlayarak Çivril'i, 18 Ocak 1921 ve 1 Nisan 1921 tarihlerinde olmak üzere iki kez işgal etmişlerdir.⁶⁵ Bu işgal, Denizli ve çevre Kuvây-ı Milliyesinin karşı koymasıyla, birkaç gün sürmüştü de, ikinci işgal 30 Ağustos 1922 yılına kadar sürmüştür.

Büyük Taarruzun başladığı 26 Ağustos 1922 tarihinde ilk önce Çivril Yunan işgalinden kurtulmuştur. 5 Temmuz 1920'den başlayarak, işgal altına giren Buldan ise, ancak 4 Eylül 1922 tarihinde düşman işgalinden kurtarılabilmıştır.⁶⁶ Böylece Denizli'nin düşman işgali altına giren bölgeleri öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki düzenli ordu ve Kuvây-ı Millîyecilerin desteği ile işgalden kurtarılmıştır.

C- Denizli Olayı:

Millî Mücadele sırasında Denizli halkı üzerinde, Millî Mücadele cep-

63 Ögüt Gazetesi, 31 Temmuz 1920, s. 422., Osman Akandere," Atatürkün Konya'yı Ziyaretleri" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:XIV, Sayı:40, Ankara 1998, s.150-151.

64 Tarhan Toker, a.g.e., s.69

65 Tarhan Toker, a.g.e., s. 68.

66 Nuri Köstüklü, a.g.e., s. 9f

helerinde meydana gelen olaylar kadar, etkili ve üzücü olan olaylardan birisi de Denizli olayıdır.

24 Haziran 1920 tarihinde Yunanlıların ileri hareketi ve Köşk Cephesi'nde millî kuvvetlerin geri çekilmesi üzerine, Denizli'de yerli Rum ve Türkler arasında problemler çıkmaya başlamıştır.⁶⁷ 2 Temmuz 1920 tarihinde Yunan birliklerinin Sarayköy'e yaklaşması üzerine Denizli'de panik daha da artmıştır. Köşk, Sultanhisar ve Nazilli'den Türklerle birlikte Rumların da Denizli merkezine ilerlemeleri ve kargaşanın artması üzerine Denizli Heyet-i Milliyesi başkanı Ahmet Hulûsi Efendi burada meydana gelebilecek olayları önlemek ve sayıları gittikçe artan Rumların Yunanlıların ilerleyişinden cesaret alarak girişebilecekleri faaliyetleri önlemek amacıyla bazı tedbirlerin alınmasını gerektiğine karar vermiştir. Bunun üzerine Goncalı'da bulunan Demirci Mehmet Efe'den Denizli'deki Rum erkeklerinin daha içerilere gönderilmesini istemiştir. Kendisi de ailesiyle ve Heyet-i Milliye'nin bazı ileri gelenleri ile 6 Temmuz'da Tavas'a gitmiştir.⁶⁸

Heyet-i Milliye'nin ileri gelenlerinin Denizli'yi terk etmesi, kargaşa zeminini daha da arttırmış ve bir süre sonra da "Denizli Olayı" olarak bilinen olay gerçekleşmiştir. Demirci Mehmet Efe de, Denizli Rumlarını göç ettirmek için, Sökeli Ali Efe'yi görevlendirmiştir. Sökeli Ali Efe komutasındaki 40 kadar zeybek ile Denizli'ye gelmiştir. Sökeli Ali Efe Denizli'ye gelir gelmez 7 Temmuz 1920 akşamına kadar Rum erkeklerini trene bindirerek Eğridir'e göndermiştir. Ancak Sökeli Ali Efe'nin göç ettirmesi (tenkil) sırasında, hem Denizli Heyet-i Milliyesi hem de Türkler arasında hoşnutsuzluk ve problemler ortaya çıkmıştır. Sökeli Ali Efe'nin keyfi tutumu, Denizli Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey tarafından, Demirci Mehmet Efe'ye bildirilmiştir. Bunun üzerine Sökeli Ali Efe tekrar Goncalı'ya çağırılmıştır. Sökeli Ali Efe Denizli'den ayrılırken, kimliği belirsiz kişilerce yanındaki zeybeklerden bazıları ile birlikte öldürülmüştür.⁶⁹

67 Tarhan Toker, a.g.e., s.68.

68 Sındırgılı Süreyya, *Denizli Vak'ası ve Demirci Mehmet Efe*, İstanbul 1955, s.34-35. Sıtkı Aydınel, a.g.e., s.344-346, Lütfi Müftüler, a.g.e., s.21-23.

69 *Denizli İl Yıllığı/1973*, a.g.e., s.18.

Bu olayı haber alan Demirci Mehmet Efe hazırlıklı olarak Denizli'ye gelmiştir. İyice hiddetlenen Demirci Mehmet Efe Denizli'de, başta Askerlik Şubesi Başkanı Miralay Tevfik Bey ve şehrin ileri gelenlerinden 68 kişiyi terör hareketi ile ortadan kaldırmış, Denizli halkını da korku ile sindirmiştir.⁷⁰

Denizli halkını bütünüyle sindiren bu terör hareketi, Ankara'da büyük yankı uyandırmıştır. Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada Denizli olayını ve Denizli olayının çözümünde başvurulan metodu uygun bulmadığını açıklamıştır.⁷¹ Bu olaydan sonra, Millî Mücadele'de düzenli ordunun kurulmasıyla, millî otoritenin emirlerine uymak istemeyen ve kendi metodları doğrultusunda hareket eden Demirci Mehmet Efe'nin çalışmaları da kontrol altına alınmıştır.

Sonuç

Denizli'nin Millî Mücadele içerisinde çok önemli bir yeri olmuştur. Daha önce Güney cephesinde meydana gelen işgallere karşı koyma ve mücadele etmenin en organize şekillerinden birisi burada yaşanmıştır. Yunanlıların İzmir'i işgal etmesinden yaklaşık 4 saat gibi kısa bir süre içerisinde protesto mitingleri düzenlenmiştir. Bu mitinglerle daha başından itibaren Millî Mücadeleye destek olmuşlardır. Hatta bu olaylara geniş bir çerçeveden bakan Ahmet Hulûsi Efendi gibi din adamları tarafından Millî Mücadele'nin bilinen ilk cihat (kutsal savaş) fetvası yayınlanmıştır. Bu olay hem Denizli hem de tüm Anadolu için önemli olmuştur. Bir devlet memuru tarafından o günün şartlarında böyle bir fetvanın verilmiş olması çok önemlidir. Çünkü İstanbul hükümeti Anadolu'daki hareketi maceraperest bazı kimselerin ayaklanması olarak görmüş ve Şeyh'ül - İslâm aracılığı ile Millî Mücadele aleyhine fetva yayınlatabilmiştir.

70 Daha ayrıntılı olarak bkz. Lütfi Müftüler, a.g.e., s.18-23., M. Şefik Aker, a.g.e., s. 197 vd. Celal Bayar, a.g.e s. 2437 vd.

71 Lütfi Müftüler, a.g.e., s. 18-23.

Millî Mücadele süresi içinde Denizli merkezi, düşman işgaline uğramamış olmakla birlikte, düşman işgalini her an ensesinde hissetmiştir. Bu nedenle Denizli, merkez olarak çevresindeki mücadeleler için bir "beyin" görevini üstlenmiştir. Denizli Kuvây-ı Milliye Teşkilatı ve sonraki ifadesi ile Denizli Heyet-i Milliyesi'nin bu şekildeki anlayışı ve çalışması olmasaydı, Menderes Cephesi'nin düşmesiyle, Denizli'nin de düşman işgaline girmesi kaçınılmaz olacaktı.

Bu nedenle Denizliler Türk'ün varoluş mücadelesine her aşamada, her türlü kötü şartlara ve aleyhte propagandalara karşılık, mücadelenin sonuna kadar devam ettirmişlerdir. Özellikle Denizli o yıllarda Anadolu'nun çeşitli yerlerine tarım ve giyim ürünleri satan bir merkez olduğu için Millî Mücadele'nin maddi ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük bir görev üstlenmiştir. Özellikle de Denizli'nin fedakar kadınları, cephedeki erkeklere vermiş oldukları psikolojik destek yanında, bu ihtiyaçların temin edilmesinde de fedakarlık göstermekten kaçınmamışlardır.

Denizli ve çevresindeki düşman ilerleyişini Haziran 1919'dan düzenli orduya geçişin başladığı Kasım 1920 tarihine kadar geçen süre içerisinde durduran tek kuvvet Kuvây-ı Millîye olmuştur. Bu mücadelede ordu kuvveti de yer almakla birlikte mücadelenin asıl olarak başını kahraran Denizli halkı çekmiştir. Denizli halkının Millî Mücadeleye karşı yönelişinde Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi'nin çok büyük gayretleri olmuştur. "O, İzmir'in 15 Mayıs'ta ilk kurşununu atan meçhul yağız delikanlısından sonra ve Yunan Efzun taburunun önünde revolverini patlatan Tahsin'den sonra 16 Mayıs'ta Denizli'de yükselen ilk sestir. Yalnız Denizliler değil, bütün Türk Milleti onunla iftihar edecektir."⁷²

72 Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?* Ankara 1990, s.88-89., Ayrıca Ahmet Hulûsi Efendi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Din Adamları I*, Ankara 1995., s.11 vd., Ali Sarıkoyuncu, "Millî Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi", *Diyanet Dergisi*, Cilt:27, Sayı:4 (Ekim- Kasım- Aralık), s. 239-292.